

Açılış Oturumu

Mehmet Âkif Aydın

İSAM Başkanı

Konuşmacılar: İlber Ortaylı
Klaus Kreiser
İskender Pala

Mehmet Âkif Aydın

Teşekkür ederim efendim. Sayın valim, değerli misafirler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 29 Mayıs Üniversitesi ve İslam Araştırmaları Merkezi'nin müştereken tertitledikleri Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu'na hepiniz hoş geldiniz. Birinci dendiğine göre, öyle anlıyorum ki inşallah bundan sonra ikincisi üçüncüsü de gelecek. Allah bu tür sempozyumların verimli ve devamlı olmasını nasip etsin. Şimdi İstanbul derken, her zaman diliminde önde gelmiş bir şehirden bahsediyoruz. On beş asrı aşan bir süredir İstanbul üç imparatorluğa başkentlik etmiştir. Roma İmparatorluğu'na, Bizans İmparatorluğu'na ve Osmanlı İmparatorluğu'na. Bir başka ifade ile dünya siyasetine bir anlamda bu şehirden yön verilmiştir, bu şehir yön vermiştir. İstanbul'un bu merkezi konumu boşuna değil tabiatıyla, eski dünya dediğimiz Asya ve Avrupa'nın bir anlamda Afrika'nın tam buluşma noktasındaki bu şehir özel olarak adeta bir dünya merkezi, bir dünya başkenti olarak tasarlanmış gibidir. Ve yüce yaratan bu şehre merkez

konumuna layık güzellikler bahşetmiştir. Boğaziçi'si ile, Haliç'iyle, adalarıyla ve ormanlarıyla. Bu sebeple her dönem bu şehir büyük bir iltifata büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. İnsanlar bu şehirde yaşamak istemişlerdir. Bu şehrin şairlerin güzelliklerini şairler şiirlerine dercetmişlerdir, duygularını paylaşmışlardır bu şehirle ilgili. İstanbul aynı zamanda iki büyük dinde de önemli bir yere sahiptir. Doğu Hristiyanlığı'nın, yani Ortodoks Hristiyanlığı'nın önemli merkezlerinden birisi bildiğiniz gibi İstanbul'dur ve hâlâ bu konumunu muhafaza ediyor. İslam dünyası üç buçuk asrı aşan bir zamandır bir hilafet merkezi olarak İstanbul'u görmüş, bu şehirden esen rüzgarlara göre ümitlerini ve arzularını yönlendirmiştir. Bununla da bitmiyor İspanya'dan özellikle kovulduktan sonra Yahudiler kendilerine en emin sığınak olarak bu şehri görmüşlerdir. Genç Osmanlı hükümdarı Fatih bu şehirden göçmek isteyen Ortodoks Hristiyanları'nı tekrar bu şehirde yerleşmeye ikna ettiği ve ona ısındırdığı gibi Anadolu'dan bu şehre büyük Müslüman göçünün de iskanını organize etmiş, aynı zamanda ifade ettiğim gibi Yahudilere de bu şehirde büyük bir güvenli bir sığınak sunmuştur. Bu onun gönlünün ne kadar geniş, ufkunun ne kadar derin olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İki büyük hukuk sisteminin en önemli kanun külliyatı bu şehirde hazırlanmıştır. Roma hukukunun en önemli müdevvenatı *Corpus Iuris Civilis* bu şehirde hazırlanmıştır. İslam hukukun ilk büyük derlemesi olan *Mecelle-yi Ahkâm-ı Adliye* de bu şehirde hazırlanmıştır. Dolayısıyla İstanbul her dönemde bir siyasi merkez olmuştur. Bir kültürel merkez olmuştur, bir medeniyet merkezi olmuştur. Bu sebeptendir ki her dönemde büyük güçler İstanbul'u elde etmeyi ve elinde bulundurmayı arzu etmiştir. İslam tarihinde de Hz. Peygamber'den hemen sonra Müslümanlar ilgilerini bu şehre yöneltmişlerdir. Bunda Hz. Peygamber'in bu şehrin alınmasına ve bu şehri alan askerlere ve kumanda yönelik iltifatlarının önemli rolü vardır. Fakat bu şeref genç Osmanlı hükümdarı Fatih'e nasip olmuştur. İşte şimdi bugün biz bu fethin 560. yıl dönümünü kutlamaktayız. Bugünün dışında iki gün sürecek sempozyumun bu açılış oturumunda çok değerli üç misafirim var; hepinizin yakından tanıdığı: Sayın Prof. Dr. İlber Ortaylı, Sayın Klaus Kreiser ve Sayın İskender Pala. Bu açılış oturumunda, her konuğumuz yirmi dakika sürecek konuşmalarını yapacaklar ve lütfedecekler. Acaba Osmanlı İstanbul'u kendisi için ne anlam ifade ediyor? Sözü , Sayın İlber Ortaylı'ya vermek istiyorum, buyurun Sayın Ortaylı.

İlber Ortaylı

Çok teşekkür ediyorum sayın başkanım. Sayın valimiz, sayın belediye başkan yardımcımız, çok değerli muhterem 29 Mayıs Üniversitesi rektörü, çok değerli meslektaşlarım ve sevgili öğrenciler. Osmanlı İstanbul'u dediğimiz olay bir büyük fetihtir. Bu fetih İslam tarihi içerisindeki önemi kadar aslında Roma'nın son kalesinin bir yeni kuvvetin eline geçmesi olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü herkesin malumudur, Emeviye devrinden beri İstanbul kuşatılmaktadır. İslam dünyasının İstanbul üzerinde tabi ki çok açık emelleri vardır. Şehrin en büyük mabedi unutmayalım, aynı zamanda da geç Antikitenin yani 5. ve 6. asırları içeren dünya tarihi dönemi ki bu devir yeni yeni aslında aydınlanmaya başlamaktadır, çünkü geç Antikite için ileri sürülen iddialar ve tasvirler 20. yüzyıl dönemecine kadar hepsi büyük ölçüde efsanedir, kuru ideolojiler hâkimdir. Burada iki tip görüş söz konusudur. Birincisi klasik dünyaya, klasik Helenizm'e ve klasik Roma kültürüne âşık pozitivist, hümanist Avrupa düşüncesinin bu dönemi küçümsemesi, kurumların çöküşü ve eski dünyanın bir nevi inkırazı olarak değerlendirmesi, bu Batı'nın aydınlanmacı hümanist düşüncesinde çok büyük rol oynamıştır. Burada mesele şimdi bizim başkanımızın, hukuk tarihçisi olan başkanımızın ileri sürdüğü şey İstanbul'da *Corpus Iuris Civilis*'in bir araya getirilmesi mesela, bu birçok Roma hukukçusu için aslında facia bir olaydır. Adeta sanat tarihi tabirini kullanırsak bir *kitsch*dir. Çünkü Roma hukukunun esası praetorun yorumuna ve içtihadî gelişmelerine tabi olmasıdır. Zenginliği bundan ileri gelmektedir. Institutiones gibi doktrin bölümünün dışında, bu metinlerin derlenmesi insanların hukuk düşüncesini ve yaratıcılığını daraltmış ve birkaç asır geciktirmiştir denmektedir. Ve Hıristiyanlığın hakimiyetinin klasik dünyayı ezmesi sadece Julian yani Apostat dediğimiz, inkıraza yani dalalete sapsmış imparator Julian'dan ibaret değildir. Bu görüşe insanlar çok uzun zaman itaat etmiştir. Öbür taraftan Hıristiyanlık dönemi Roma'sı yani İstanbul, bir büyük olaydır inanan Hıristiyan için ve mutaassıp Hıristiyan dünya için. Ve burada garip çelişkiler vardır. Bu şehrin büyük mabetlerini, büyük binalarını zenginliğini kendine iş edinenler sadece İslam dünyası değildir, başka Hıristiyanlar da buna dahildir. Yani yeni Hıristiyan olan Rusya için bu böyledir. 8. ve 9. asırdan itibaren Roma için bu böyledir, İtalya'daki dünya için ve nihayet bir imparatorluk olarak ortaya çıkan sonraki devrin, yani ben o eseri fevkalade beğendim, biz

de büyük elçi olan Eickhoff'un 'un Das Jahrtausend bin yılı adlı eseri ki çevrilmesi herhalde gerekir Türkçe'ye. Bu imparatorluğun konumu ve havası içinde bu şehre karşı gelişen bir düşmanlık söz konusudur. Vakıa mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu Volter'in çok ironik bir şekilde ifade ettiği gibi başlangıçtan sonuna kadar ne mukaddestir ne Roma'dır, ne de imparatorlukla alakası vardır. Bir alay Alman'ın meydana getirdiği sözde bir kuruluşur demeye getiriyor ama tabi Batı düşünce ve siyasetinde bunun etkilerini o kadar küçümseyemeyiz. 1441 Floransa Ferrara konsülleri yani Fransa'da Santa Croce'de yapılan birleştirme toplantısı aslında artık bir Batı dünyasının kristalize olduğunu göstermektedir. Bu konsüllerde Manuel Paleolog'un teşvik ettiği İstanbul'un Türklerden kurtulması sempozyumudur. Bir nevi kilisenin içinde bu konsül. İki dünya nasıl birleşecek, yani 10. asırdan beri ayrılan 13. asırda İstanbul'un Haçlılar tarafından istilasını sırasında ayyuka çıkan ve milletleri tam anlamıyla bölen Ortodoksluk-Katoliklik kavgası Hıristiyanlık'ta nasıl sona erer? Bu toplantının fiili bir faydası olmamıştır. Çünkü konsüllerin Batı ve Doğu'yu birleştirme kararına, temennisine Bizans'ın idareci imparatoru ve çevresi uyduysa da halk ve kilise uymadı. Gennadios, yani daha sonra Fatih'in tayin ettiği patrik, azledilmişti, fakat millet onu tanımaya ve sevmeye devam etti. Rusya'dan gelen Episkop İsidor da bu kararı tanıdı ve bu yüzden de döner dönmez zindana atıldı, yani Rusya da bu karara katılmadı. Grek Katolik kilisesi *rite byzantin* ile hareket ettiği söyleniyor, bunun hâlâ ismi böyledir: Chiesa Cattolica Greca in Rito Bizantino . Bu kilisenin ortaya çıktığı görülmektedir. Bizans dediğimiz Doğu Roma'nın içinde bir takım insanların Batı'yı benimsediği görülmektedir. En başta çok aydın entelektüel retoriği kuvvetli kardinal yani metropolit sonra kardinal oldu ve az kalsın papa bile seçilecekti, birkaç rey farkıyla sonraları. Bu dünyanın bir bileşik ağzı retoriği ortaya çıktı. Bu çok mühim, bunu ben Türk tarihçiliğinin dikkate aldığını ve bu metinleri yeterince incelediğini zannetmiyorum. Bizim için bu kilisede, bu toplantıda öne çıkan Batılı kardinal Chezarini'nin Varna Savaşı'nda ölmesi muharebede meydana bilinen ve kutsanan tek gerçektir. Halbuki o adamın arkasında bir ritüel meydana gelmektedir. Bu ritüel Türklerin İstanbul'u almalarının mukadder bulunduğunu ve siyasi, askeri tarih açısından baktığımızda da bunun mukadder ve gerekli bir tarihi olay olduğunu ortaya koyar. Türkiye'de ki amatör tarihçiler bunu hala anlamıyorlar kendilerince tarih yazıyorlar, yok

gemiler karadan yürüdüydü yürümediydi; içerde 8 bin kişi varmış kadın ve çocuk, dışarda 200 bin kişi varmış. , Nüfus sayımı mı yapmışlar da böyle yazıyorlar, İçerde kaç kişi var dışarda kaç kişi var, bunu belirleyecek bir 1455 yılı tahiriri, sayımı mı var? Fatih'in ordusunun sayısını kesin olarak bilmenin imkanı yok ve söylenen bazı rakamların gerçek olmasına imkan yok. Eğer bu surları 200 bin kişi çevirse burada zaten her askerin günde bir kere dışarı çıktığını düşününüz, ortalıkta hastalıktan geçilmez yani bulaşıcı hastalıktan. Ordunun provizyonu ile ilgili olsun, muharebe nizamı ile olsun gerçekçi düşünülüğünde, bunların anormal fikirler olduğu açıklık kazanır. Sonra içerdeki muharebe nizamını da besbelli ki daha çok, zamanın savunmayla ilgili teknik yapısını ve diğer bazı unsurları ele almadan düşünme eğilimindeyiz.

Şimdi burada bir papalık ortaya çıkıyor. Bunun bir ideolojisi var, bunun bir retoriği söylem tarzı var. Fakat bunun iktidarı yok ve daha uzun zaman olmayacak. II. Pius yani Fatih'e mektubu yazan papanın "senin bütün dünyaya hakim olmak için muhtaç olduğun tek şey bir miktar su" dediği yani vaftiz olup hıristiyan olmasını önerdiği ifade ediliyor. Şimdi Babinger bahsettiği bu mektubu hepimiz çok iyi biliyoruz. Babinger'in gönderilmiş gibi sözünü ettiği bu mektubun gönderilmediğini, basit bir müsvedde olarak Vatikan arşivlerinde kaldığını, yakın zamanlarda Vatikan'ın oryantalistlerinden Padre Vincenzo Poggi ortaya çıkardı. Yani Babinger o müsveddeyi okudu. Haddinden fazla değer verdi. Ama bu mektup sahibine gelmedi, hitab ettiği yere ulaşmadı; dolayısıyla tarihçi için çok şey ifade etmez. Fakat düşüncenin retoriği, arkeolojisi bakımından çok önemlidir, ona bir şey demiyoruz. Şimdi bu II. Pius aslında Rönesans papalarının en temizlerinden, en mütevazilerinden, en inanmışlarından ve klasik Roma'nın zenginliklerini Hıristiyan Roma'ya aktarma konusunda da gayretleri olan biri. Kendisi bedbaht ve hüsrana içinde ve inkıraz içinde öldü. Brindisi'de, Venedik'ten gelecek İspanya'dan gelecek, Malta'dan gelecek gemileri Türkiye'ye karşı boşuna bekleyerek hastalandı ve öldü. Yani Roma'nın dışında deryaya umutlu bir şekilde bakarak bir papanın hayatının sona erdiğini düşününüz. Ve onun ölümünden sonra (1464) Hıristiyanlık, 1680'lere geldiği zaman bambaşka bir safhaya geçmiştir. O dönemde artık II. Pius'un rolünü oynayan ve onu üstlenen XI. İnnocent, fevkalade değişik bir pozisyonda ortaya çıkmıştır. Artık bir Rönesans papası değildir. Mütevazi ve pürüten bir

hayat yaşamaktadır. Hukukçudur. Eski bir bankerdir, ruhani hayata girmeden önce, ama bir şeyi çok iyi yapmaktadır, Avrupa diplomasisini kullanmaktadır. Ve Avrupa diplomasisi ve devletleri de 17. asırda artık Türklere karşı birleşmenin ne olduğunu anlamışlardır. Bu dinî de değildir. Çünkü Avrupa'nın müttefiklerinden birisi İran'dır. Türklerin müttefiki de İsveç'tir. Karlofça Antlaşması'nda bu iki tarafın garip kompozisyonu ortaya çıkacaktır. Burada bir şeyin üzerinde daha durmamız gerekir. Şehir fethedildiği vakit *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin yani Akkoyunlular'ın resmi kaynağının kıskanç ve histerik bir tavırla bu işi görmezlikten ve bilmezlikten geldiğini görüyoruz. Oysa gönderilen fetihnameler Memlük Mısırı'nda mesela törenlerle karşılanmıştır. Bu bir anlayış meselesidir. Fakat şunun da üzerinde durmak lazım. Bizim Türklerin Ortadoğu tarihinde bazı muammalar vardır.

Madde 1: Suriyenin kuzeyine yerleştikleri halde ne için Selçuklular, Haçlı seferlerinde bu kadar lakayt bir ifade takınmaktadırlar ve ne için Akkoyunlular Fatih'in İstanbul'u fethine karşı bu kadar lakayt davranmaktadırlar? Öyle anlaşılıyor ki şark tarihinin kendi kaynakları üzerinde oturup düşünmemiz gerekmektedir. Yapılacak işlerin başında bu gelmektedir. Burada bazı eksiklerimize temas etmem gerekiyor. Bir kere Fatih devriyle ilgili külliyatı taramamız gerekir. Şaşılacak derecede bu büyük imparatorun, imparatorluk kuran bu büyük entellektüelin, bizim kaynaklarımızı Batı'ya ve Doğu'ya açtığı bir dönemde biz bugüne çok az ulaşan vesikalarla karşı karşıya kalıyoruz. Siz bir adam düşününüz ki, bu katiyyen efsane değil, bunu Topkapı müdürlüğümde gördüm, hakikaten İlyada'yı okumuş, okutmuş ve şerh düşmüş kenarına. Yunancası iyi. İtalyanca konuşuyor. Bir Osmanlı şehzadesinin 15. asırda bu gibi kültürlerle alakası olabiliyor, eğitiminin bir parçası olarak. . Farsça Arapça kalem oynatıyor zaten bu önemli. Şimdi Batı kültürüne, Batı kitaplarına kütüphalarına kapı açılan bir devirde acaba niçin Türk idari kayıtları bu kadar sınırlıdır? Bu üniversitedeki muhterem arkadaşlarımız 15. asrın Bayezid devrine ait ahkâm kayıtlarını yayınladılar, sicillere baktılar ki sayısı az, Halil İncelik hoca tahrir defteriyle, 1432 tarihli Arvanit defteriyle işe başladı. Balkan tarihçiliğinde önemli bir kayıttır bu, yayımlandığında kıyamet koptu adeta. Buna rağmen, bu 15. asrın vesika külliyatı mesela niye Burgondiya Dükalığı'yla hacim bakımından mukayese edilemez? Bunun üzerinde durmak lazım. Demek ki burada bir külliyat noksanımız var.

Madde 2. bu dönemin İslam devletleriyle ilgili, onlarla Osmanlı kayıtlarının ilgisi konusunda bir anlaşma bir araştırma yapılması gerekir. Bu belki de yeni kurulan 29 Mayıs Üniversitesinin görevi olacaktır ve bunlar için yapılacak şey mesela şu kiliselerin birleşmesi konusundaki tavır bile bir başka faaliyeti gerektirmektedir. Türkiye’de İtalyanika/İtalyanizm, Bizantinika ve Slavika tetkiklerine girilmesinin zamanı artık gelmiştir.. Bu İtalyan dünyasının yani Floransa, Venezia ve Cenova arşivlerinin ve 1135’ten beri çok düzenli olarak rasyonların bulunduğu Papalık arşivlerinin tetkikiyle Türk tarihçileri kendilerine yeni ufuklar açacaktır. Oysa bu branşlar bizim üniversitemizde mevcut değildir. Bunun bir an evvel tamamlanması gerekir. Kendi başına Şerafettin Turan’ın *Türkiye-İtalya* kitabı bile bazı şeyleri hiç bilmediğimizi ve bazı şeylerin çoğunun noksan olduğunu göstermektedir. Bizantinizm Türklerin girdiği bir saha değildir. Maalesef bunu burada açıkça söylüyorum, çekinmiyorum. Yapılan yorumlar son derecede naiftir. Bunu bazılarınızın zannettiği gibi mutaassıp Türklerin işi zannetmeyin çünkü mutaassıp diyeceğimiz Türkler hiç o sahada gezinmiyorlar. Bazı yeni girenlerin yaptığı yorumların samimi olduğuna, kaynakların iyi muhafaza ve mukayese edilerek yapıldığına hiç inanmıyorum. Üçüncüsü de tabi ki Slav dünyasıdır. Bir Maxim Grek’ten (ö. 1556) beri ortaya çıkan Rusya’nın III. Roma olma efsanesi ki şimdi onu Rus tarihçilerin kendileri reddediyorlar, ciddi olarak görmüyorlar, sempozyumlarda tekrar ele alınması gerekir. Herhalde gelecek oturumlarımızda pek çok konuyu ele alacağız; bana söz verdiğiniz için çok teşekkür ediyorum.

Mehmet Âkif Aydın

Efendim İlber Bey’e çok teşekkür ediyorum. Engin kültüründen örnekler vererek bizi aydınlattı. Tabi *Corpus Iuris Civilis* hakkında söylediği hukuk felsefesinin metodolojisinin önemli bir problemidir. Kanunlaştırmalar hukuk kültürüne ne ölçüde hizmet eder, geliştirir mi daraltır mı, yalnız şu da bir gerçek ki belki II. sempozyumda bu konuyu özel bir seksiyonda tartışmak lazım, lehine aleyhinde çok şey söylenebilir. Tabiatıyla bunun gibi, Mecelle de aslında İslam hukukunu ortaya koyan bir külliyat değildir. Gelişmiş, belli bir noktaya gelmiş İslam hukuku külliyatını belli bir kalıp içerisinde kullanım kolaylığı sağlayan bir derlemedir. *Corpus Iuris Civilis*’ de böyledir. *Corpus Iuris*

Civilis hazırlanmasaydı bugün Roma hukukuyla ilgili neler elimizde kalırdı, bunu ayrıca derinlemesine tartışmak lazım. Aynı şey diğer hukuk sistemleri içinde böyle. Maalesef bugün kanunlaştırma bir takım içtihad zenginliklerini önlese bile hukuk uygulamaları bakımından zarureten kabul ettiğimiz bir uygulamadır. Şimdi desem ki ben hocanın rahle-i tedrisinden geçmiş bir Galatasaray hukuk talebesine, hocanın konuşmasını bir özetle de getir, o vakit ister istemez bu engin ve renkli konuşmanın sağını solunu kırparak daha rafine bir hale getirecektir. Bu konuşmadan bir takım kayıplar olacaktır, fakat daha akılda kalıcı bir metin ortaya çıkacaktır. *Corpus Iuris Civilis*'in de *Mecelle*'nin yaptığı da biraz budur.. Çok teşekkür ediyorum bu güzel konuşma için. Şimdi tabiatıyla bu son Marmaray kazılarıyla İstanbul'un kuruluş tarihi çok daha öncelere gitti. Bugüne kadar birçok araştırma yapıldı. Bu sempozyum Osmanlı İstanbulu'nu konu aldı. Biz İstanbul Büyükşehir Belediyesi'yle İslâm Araştırmaları Merkezi olarak geniş bir İstanbul Tarihi hazırlamaktayız, aslında Osmanlı dışındaki dönem de özel olarak incelenmeyi hak etmekte ve incelenmektedir. Hem Osmanlı dönemi hem Osmanlı öncesi dönem İstanbul araştırmaları son derece önemlidir. Şimdi değerli profesör Kreiser İstanbul araştırmaları üzerinde bir konuşma yapacak lütfen buyrun efendim.

Klaus Kreiser

Muhterem dinleyeciler!

29 Mayıs Üniversitesi'nin tertiplelediği "*Osmanlı İstanbulu*" toplantısı münasebetiyle hepimizi selamlarım.

Bir konferans açılışı için söylenecek birkaç sözü bir araya getirmenin, neredeyse bir tebliğ vermek kadar zor olduğu malumdur. Herhangi bir kitaba bir önsöz yazmak zorunda kalan biri bu durumun arz ettiği sıkıntıları yakından bilir. Burada hasseten İstanbul üzerine çalışmalarında bulunmuş bir tarihçi olarak kendi araştırmalarıma dayanan bir tebliğ vermek yerine, "*Araştırma konusu olarak İstanbul*" temalı bazı genel değerlendirmelerde bulunmama müsaade etmenizi rica ederim.

Eski ve yeni İstanbul üzerine kaleme alınmış yazılar külliyyatının kitap raflarını çoktan aşmış olarak, artık bir kütüphane dolduracak boyutlara vardığını hepimiz bilmekteyiz. İçinde bulunduğumuz

“Big Data” çağında bu mevcudat, klasik kitaplar ve dergilerin de katılımıyla daha da artmıştır.

XVI. yüzyılda İstanbul hakkında önemli eserlere imza atmış olan Petrus Gyllius’dan [(ö. 1555). *İstanbul Boğazı* (İstanbul 2000) ve *İstanbul Tarihi* (İstanbul 1997), çev. Erendiz Özbayoğlu] günümüze İstanbul ile ilgili bibliyografik malzemenin bir araya getirilmesine teşebbüs etmek, gayrı mümkün olduğu kadar anlamı da olmayan bir iş olurdu. Bu her şeyden evvel malzemenin azameti sebebiyle neredeyse imkansız gibidir, ve ömrümüz boyunca bu birikimin ancak küçük bir kısmını okuyabildiğimiz ve çalışmalarımıza dahil edebildiğimizden ötürü böyle bir iş pek de anlamlı olmazdı. Bu gerçekten hareketle, geçinmesi zor bir şahsiyet olan Prof. Babinger, defter ve sicillerle (*defâtir ve sicillât*) çalışanları uyarırken, muhtemelen ne dediğinin farkındaydı ve doğru bir fikre sahipti. (Aslında o zaman bu uyarı hedefinde Halil İncalcık bulunuyordu).

Daha bir-iki nesil evveline kadar İstanbul araştırmalarına dair literatürü bir bakışta ihata etmek mümkün gibiydi. Bununla beraber birincil kaynaklara intikal yine de zahmetli bir işti. Süleymaniye Kütüphanesi’nden bir mikrofilm alabilmek için devamlı cehd etmek zorunda kalırdık. Çünkü bizden istediğimiz yazmaya mukabil bir başka kaynak eser getirmemiz beklenirdi, ancak Göttingen veya Berlin’deki kütüphanelerde buna mübadil bir şey bulamazdık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde senelik fotokopi çekirme hakkımız 100 adet ile kısıtlıydı. Gazete koleksiyonlarına sahip olmakla beraber kapıları çoğu zaman kapalı olan Hakkı Tarık Us kütüphanesinde ise senenin ancak sayılı günlerinde sahifeleri çevirme imkanımız olurdu. Bu garip kütüphanenin kapı anahtarı Bayezid Meydanı’ndaki bir ayakkabıcıda bulunurdu! Sahafılar çarşısında Reşad Ekrem Koçu’nun *İstanbul Ansiklopedisi*’nin son ve Seyfettin Özege’nin bibliyografyasının ilk fasiküllerini satın alırdık.

Anlaşılacağı üzere CD-Rom ve USB-Stick’lere hayranlıkla ve de şüpheyle karışık bir hisle bakardık. Yine de “digital humanities” araçlarının çekiciliğinden kendimizi alamazdık.

İstanbul’un geçmiş ve şimdiki zamanlarıyla uğraşan yazarların önceki birkaç nesline doğru atılacak kısa bir nazar, bu şehrin literatürünün özellikle dünyadaki diğer metropollerin literatüründen farklı olduğunun gözlenmesine imkânını verir.

Abdülbaki Gölpınarlı, geçen yüzyılın 30’lu senelerinde, klasik Osmanlı literatürünün Őhrin gündelik yaŐamını gözler önüne sermekten ne kadar uzak kaldığını Őikayeten dile getirmekteydi. Gerçekten de Paris için Balzac veya Londra için bir Charles Dickens neyse, İstanbul için de bu ayarda isimlerin eksikliği güncel hayatı gerçekçi bir Şekilde tasvir eden eserlerin yarattığı boŐluđu arttırmaktaydı. Ahmed Refik’in İstanbul Hayatı adlı eseri, Őhrin *Mühimme Defterleri* gibi birincil kaynaklara dayanarak yapılan tasvirinin en tanınmıŐ örneklerden birini oluŐturmaktaydı. Hemen hemen tamamen nisyna terk edilen Musahipzde Cell ise iğneleyeci kadı-komedileri için çeŐitli defter kayıtlarından istifade etmekteydi.

İstanbuliyat çeŐitli çaplardaki uzman ve muhibban eliyle sürdürülmüŐ ve halen de sürdürülmekte olup, burada bunlardan bazılarına kısaca değinmek ve sıralamak istemekteyim. Her Şeyden biraz akan ve kafasındaki cz’iyyatla hemen her konuda bilgiçlik taslayan insanlara hemen her yerde rastlarız.

Hammer-Purgstall veya Wolfgang Müller-Wiener gibi ayaklı ansiklopediler, yalnızca tek bir konuyla iktifa etmeyen ve çeŐitli konulara el atmış olarak eserler veren üretken alimler zümresinin mstesnalarından olup, bu meyanda gerçek bir istisna olmak üzere Prof. Semavi Eyice’yi saygıyla yddetmek icab eder.

Öte yandan bir de okuyucuyu ele geçiren eğitimi gezzin tipi-miz vardır, öyle ki Evliya elebi’nin Őahsında bu bilgi dolu görünmez bir refakatçi olur. John Freely baŐarılı bir Şehir rehberi hazırlarken, Murat Belge de özellikle nev-zuhr bir tür olan yerli-turist için kalem sarılır.

İstanbul araştırmaları çılgın koleksiyoncuları olmasa ne olurdu? Mkemellik her gerçek koleksiyoncu için nihai hedeftir. Bu anlamdaki bir ihtisas literatürü rneklemesi içinde baŐ köŐede muhakkak ki İbrahim Hilmi TanıŐık’ın *İstanbul eŐmeleri* (c. I-II, Ankara 1943) isimli baŐ yapıtı yer alırdı. Diğer bazıları, camilerin ve medreselerin, türbeler ve tekyelerin dökümüyle kendini helk ederler, ki bunlar istisnasız Hüseyin Ayvansarayî’nin (. 1786) *Hadikatül-Cevmi* (I-II, İstanbul 1281/1864) nvanlı maruf eserine, dolayısıyla müellifin büyük mesisine dayanırlar. Őhrin kütüphaneleriyle ilgili çalışmalar en mtena ürünleri oluŐturur ve aramızdaki bir limin hayatının en önemli eserini teŐkil eder. İstanbul’a özgü tarzın anlaŐılmasının en müŐfik

örneklemelerinden biri de muhakkak ki kuş evleri ve kuş sebillerini konu alan ilk yazılardır. Malzemeyi paylaşmaktaki bencilliği sebebiyle yazar, elindeki sair bilgi fişlerini bu konuya eğilmek isteyenlerin istifadesine nadiren sunmuştur. Seneler boyunca sahaf dükkanlarında şehrin hamamları üzerine çalışan esrarengiz bir araştırmacının varlığından söz edilegelmiştir. Rivayete göre bu zat şehirdeki hamam sayısının kesretinden ötürü sonunda pes etmişti!

Şehrin bazı semtlerini tarihsel ve topografik anlamda ele almak için sarf edilen gayretler takdire şâyandır. Burada herhalde Galata, Yedikule ve Ayvansaray hakkında öncü bir çalışma yapan Prof. Alfons-Maria Schneider'i (ö. 1952) ism-i cemîl ile anmadan geçmemek gerekir. Şehrin gayrimüslimlerin ikamet ettikleri semtlerine dair çalışmalar dil bariyeri sebebiyle genel osmanistliğin nazarından uzak kalmıştır. Mahalleler üzerindeki çalışmalar mikro-osmanistlerin oyun sahası olarak gelişti ve tarihi bir bütün olarak ele aldığımızda, onun pertavsız altında her türlü mikroluk yeterince büyütülen bir araştırma sahası olmaktan kendini kurtaramamıştır. Mühimme kayıtları, bir hüccet, bir mezar taşı kitabesi tarih dünyasına açılan birer kapı gibidirler. Mikro osmanistik ile uğraşan az sayıdaki meslekdaşlar, onlarca senelere ve aylara uzmanca eğilirler ve tarihi olaylara ışık tutarlar.

Seyyahlar hakkında birkaç söz söylemek icab ederse, XIX. ve XX. Asrın ilk dönemlerindeki seyyahlarının eserleri şüphesiz içerik olarak kuru ve doyurucu olmaktan uzaktır. Yine de İstanbul'a özgü renkleri aksettirebildiklerini, "Yangın var!" haykırıışlarını kulaklarımızda çınlattıklarını söyleyebiliriz. Daha el atılmamış nice hazinelerin varlığı ise sevinilecek bir husustur.

İstanbul'a dair büyük terki bî eserler maalesef nadirdir. İlginç olan husus bu gibi sentezlere Müller-Wiener veya Doğan Kuban gibi mimarî tarihçilerin girişmiş olmalarıdır. Öte yandan Avusturyalı coğrafyacı Robert Mayer'in (1879-1950) İstanbul ile ilgili ufuk açan eseri neredeyse tamamen nisyana uğramıştır. Eser 1943'te, II. Cihan Savaşı'nın en hararetli aşamasında yayımlanmıştır ve artık unutulmuşluk köşesinden kurtarılıp ortaya çıkartılmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Burada bir hususa dikkati çekmeme lütfen izin veriniz: İstanbul araştırmacıları maalesef diğer metropollerle ilgili çalışmaların sonuçlarına gerektiğince itibar etmemektedirler. Tarihsel boyutu içinde gelişen her şehrin kendine has bir şahsiyete sahip olduğu inkar

edilemez. Muhakkak ki bu onları köy ve kasabalardan ayıran bir husustur. Ancak bir tarihî şehrin kimliği kıyaslamaların çekinilmeden yapılmasıyla gözler önüne serilir. Bu bağlamda, bu tür kıyaslamaları tutkulu bir çöşkünükle ve çekinmeden yapmış olan Evliya Çelebi'nin eseriyle, modern araştırmaların çok fevkinde bir yer işgal ettiğini dile getirmek ve hakkını teslim etmek gerekir.

Bu sempozyumda takdim edilen tebliğler, araştırmaların eski sorulara daha iyi cevaplar verebilmek için daima yeni kaynakları kullanıma soktuklarını gözler önüne seriyor. İleride yapılacak terkipleri çalışmalar, artık inceleme konusu olarak Osmanlı İstanbul'u'nu yekpare bir bütün halinde ele almayacaktır. Bilakis, bir ailenin, bir eğitim kurumunun, bir külliyenin tarihini yüzyıllarca geriye giderek takip etmek istiyorsak, bizler de artık, her ne kadar derinlere inen sondajlar her zaman semereli olmazsa da, tıpkı arkeologlar gibi tabakalara inerek çalışmalıyız.

Tarih sahasındaki Osmanistğin, bizatihi kaynakların tetkiki ve kaynak tenkidi gibi çalışmalar yanında diğer yapılması icap edenleri de ihmal etmemesi gerektiğini düşünmekteyim. Bununla söylemek istediğim, ardımızda bıraktığımız senelerin zengin araştırma sonuçlarını kolay okunur terkipler halinde çok daha geniş bir okur kitlesine sunulmasının vazifelerimiz arasında yer alması gerektiğidir.

Sözlerime burada son verirken, beni dinleme nezaketini göstermiş olmanızdan ötürü hepinize teşekkür ederim.

İskender Pala

Sayın başkanım, ben biliyorsunuz mesleğim icabı hariçten gazel okuyan taraftayım. Dolayısıyla burada iki tane üstadın yanında tarih konuşursam, huzur-ı Mevlana'da *Mesnevi* okumak gibi bir şey olur. Onun için ben bildirimi yazılı olarak getirdim ve bir edebi metin okumak istiyorum. Nasıl olsa bildiriler, sempozyum boyunca hiç durmadan bilimsel gerçekleri araştırıcaklardır. Müsaade ederseniz okuyacağım.

“Bu şehri-i Sitanbul ki” diye başlayan şiirinde Nedim bir vakitler;

“Kâlâ-yı ma'ârif satılır sûklarında

Bâzâr-ı hüner mâden-i ilm ü ulemadır”

diyordu. Yani ki İstanbul, sokaklarında bilgelik kumaşı satılan bir hün-
ner pazarı ve ilim ile alim madeniydi. Sonra devam ediyordu Nedim;

“Bir gevher-i yekpare iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezadır.”

Dediğine göre, “İki denizin arasında bir inci idi, ama ne inci. Terazinin bir kefesine güneşi diğerine onu koysanız ağdırmaz”dı. Bu şehir üzerine konuşmak çok zordur bu yüzden...

“Milleti yapan mazidir” der Cemil Meriç. Tarih ile birazcık dirsek temasında olanlar benim gibi, Boğaz”ın eski zamanlarını özler bu yüzden, Haliç’in günbatımlarını ve Çamlıca’nın üç gülünü... Coğrafi sınırlar yerine ekonomik imkanların içinde toplanmayı kârlı, verimli ve yararlı gören günümüz İstanbullusunun derdi olmayan şeylerdir bunlar. Kültürü maziye bağlayan köprüler, geçmişi geleceğe bağlayan, maziye huzmeler halinde süzecek filtreler, anlayışları geleneğe göre yorumlayacak göstergeler. Bunlar olunca kıymeti artar da artar şehrin. Bu tam da kaybetmekten korkulan şey; yani mazidir. O mazi ki önce zamandır sonra tarih, ve vicdandır; sonra kültür ve gelenek... Ve mazi İstanbul’da top yekün bir insandır. İstanbul maziden hâle gelirken hiçbir şehirde olmayan zaman kırılmalarına uğramıştır yazık ki. Tarihin pek az kentinde savaşların yıktığı, bombaların düştüğü, depremlerin batırdığı, alevlerin yuttuğu pek az kentinde, İstanbul denli zaman kırılması olmamış gibidir. Yozlaşmanın tarih ve edebiyatı ipe çektiği, ortak bilinç ve vicdanı parçaladığı, dili lal edip düşünce ve fikirleri iflasa sürüklediği; sokakları, evleri, odaları değiştirir gibi zihinleri ve kalpleri değiştirip kündeğe getirdiği hiçbir değişim yaşanmamıştır belki de. İşte bu yüzden Boğaziçi’nin iki yakasında hala bir şehir var ise orada asla dilsiz, tarihsiz ve imansız kalamayız. “Seyr-i Sadabad’ı sen bir kerre ıyd olsun da gör” şarkısında ki coşkuyu tanımadan, “Vâsıf binelim kayığa İstinye Koyu’ndan / Sâgar çekerek şevk ile Kandilli suyundan” beytini okumadan Boğaziçi’nin mehtap alemlerini anlamak nasıl mümkün olur ki? Hele “Üsküdar’dan sen eylesen nazarı / Görünür Akdeniz’in cezireleri” denilen manzarayı seyretmeden yahut “Eylemekten o mehin şahs-ı firakıyla savaş / Gözlerinde Kuru Çeşme gibi hiç kalmadı yaş” diyen şairin gözyaşına Kuruçeşme’de ortak olmadan, “Hep halkının etvârı pesen-dide vü makbul / Derler ki biraz dilberi bî-mihr ü vefadır” sitemine maruz kalmadan

İstanbul gerçek İstanbul olamaz. Yahya Kemal “İstanbul’da çok zaman yaşamış, yaşadıkça birçok semtleri sevmiş, sevdikçe onları zamanın derinliğine doğru enine boyuna öğrenmiş bir insan, yaşı ilerledikçe öğrendikleriyle o kadar dolar ki bu şehrin sonu gelmez güzelliklerle dolu olduğuna inanır” diyor. Gerçektir, İstanbul’da uzun süre kalanların duygusudur bu ve o ihtişam karşısında belki de bir sanat-kârın kendini kaybetme kaygısıdır bu. Her kıyısından ve her tepesinden, her ığlığından ve her sesinden şehre yayılan taravetin adıdır bu. Her mevsimde kıştan ve yazdan, her iklimde sıcaktan ve ayazdan, sabah olsa, akşam gelse... Güneş gurubu kaplayan portakal sarısı yahut leyli akşamlarda gecenin bir yarısı... İstanbul her haliyle, her şekliyle dimağlarda tüten şehirdir. Belki de zamanları ve mekânları damıtan sevgiliyle birdir. Sevdiği şehri anlatan bir kitap okumayı kim istemez. İstanbul işte bitmeyecek bir kitaptır, cümleleri resim olan, renk ve ışık olan bir kitap. Duyguları ve hatıraları anlatır uzun uzadıya, sonra iman ve aşk olur kompozisyonunda ve binyılları özetleyen taşlarına dokunabilir insan harfleri adedince. İstanbul’un hangi semtinde insan kendini başka bir zamanda hissetmez, hangi mekanında başka bir çağın hatırasına kapılmaz?!.. Mehtaplı bir gecede balıkları zıp zıp Emirgan akıntısı, yahut sümbülî bir Beşiktaş çırpıntısı ne kadar başka başkadır da; yağmur yağmur BeyoĖlu ile hü­zün hü­zün Eyüp Sultan sırtlarında zaman nasıl da aşka aşkadır.. İstanbul bazen bir hü­zündür, asırlar boyu uzak yakın vatanlardan derlenmiş; bazen aydınlık bir gündür, sabah ve akşamların sevinciyle şenlenmiş... Sü­zülerek mana imbiklerinden nazenînler diline düşürülmüş evveli; ve sonrasında iplik iplik hasretleri bestelemiş yüzlerce veli... İçindeyken fark edilmez de güzelliği uzaklaşınca ağlanır bir kelimeye hasret. Bir ayağı elvedanın kısıkcıyla gurbetlerde yürünür; ve çö­zülür sonra kirmanları hicranlara bulanmış görünür. Katlanarak akan duru bir su olunca zaman, kendi denizine çeker kürekleri İstanbul. Eski kalyonların uğradığı limanlarında dizi dizi lodoslar bekler ve sonsuzluk isteyen bütün arzular bir kadirmanın peşi sıra burada çeker emekler. Sardunyalar ölürken balkonlarda, gizemli akşamların belki de yitirilir asude düşünceleri; bir güvercin kanadı kaldırır sisini ufukların ve yağmurlar ıslatır ezilmiş caddeleri... İşte o anda İstanbul, size, atanız olduğunı hissettirerek gelir, gönlünüzün ta içine kurulur; iz eskiyi düşünürsünüz ve yüreğiniz buruldukça burulur. İstanbul destan olur bazen, hayal hanenizde ve bazen aşk. Ya korkular ya arzular doğurur

gecenin koynundan ve rezm ile bezm arasında nefes alışlar duyulur bir cirit oyunundan. Akışkan tarihin epik ve lirik sayfaları yan yana okunur semtlerinde. Dalgın sulara bakılır derinde daha derinde, daha derinde... İstanbul sakinleriyle konuşur, sakinler konuşurken İstanbul'u güzellemeden ziyade mersiyeler yazılmıştır alınca. Nedense bu yüzden hasret kokar تنها sokakları hicran ve firkat kokar. Her şehir bir muammadır, çözüldükçe yeniler sırrını ve bizim doğduğumuz şehirde, bizim büyüdüğümüz şehirde, bizim olduğumuz ve konuştuğumuz şehirde; bu şehirde, İstanbul'da, her burca bir tarih düşürülmüştür eski sevdalardan. Kenâresinden bakılınca didar görünen şehirdir o ve çok zaman kimliğimizi belirler, şahsiyetimizi o verir. Bayram Derviş der gibidir İstanbul: "Nagehan bir şâra vardım / Ol şârı yapı-
lır gördüm / Ben dahi bile yapıldım / Taş u toprak aresinde". Şahane şehirdir, İstanbul, hani Tanrı sanatıyla işlenip Fatihlerce tezhiplenen... Hercai gezginlerin çalıntı zamanlarında mermere vurmuştur aksi ipek ipek; avizelerden yayılır vefası ışıık ışıık. Zaman gergef gergef yola çıktığında, tapınaklar ve burçlar şehri olarak gelir, gelir de Allah onu şerefli kubbeler şehri olsun diye bir Fatih'in avucuna verir ve imanı mimariyle ölçülen, gülüşüne sözcükler biçilen şehir oluverir. Sonra çınarlar, selviler, duruşlar ve akışlar sular seller gibi duygular ve bakışlar şehri olur. Estetik iklimlerine düşen son cemrenin bereketiyle cumbalar cihannümalar kameriyeler şehri. Zaman olur kediler yakın, güneş uzaktır elinize ve sevgilinin meşşata eli değmiş zülüfleri gelir dilinize, şiir olur, gazel gazel söylenir: "O gül endam bir al şale bü-rünsün yürüsün / Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün". Zaman olur depremler ve yangınlar şehri de olur ve uçurumlarla, alevlerle gelir ölüm meleği. Hele nasıl diyeyim yine Nedim dilince "Bu şehir-i Sitanbul ki bîmisl ü behâdır / Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır." İstanbul'da her çağda gülümseyen bir insan yaşar ve şehirde gülümser insana her zaman. Bütün öteki adlarına inat Türk gülümsemesinin adıdır İstanbul. Fetihden sonra İslambol olur. Kutluluğun eşiğine dönüşen Dersaadet ve sonra Asitâne... Sokaklarında bilgelik satılmaktadır artık, tezgahlarında marifet dokunmakta... Ve Baki'lerin kasideleriyle birlikte çağlar ötesine doğru Hafız Osman'ın mushafları okunmakta... Zaman o zaman imiş; İstanbul bir gül gibi yaprak yaprak açılmış dile gelmiş, semt semt sevinciyle kederleri sile gelmiş... İstanbul'un sokaklarında dolaşanlar masallarının kırkınıncı kapısından geçerken o lezzetli zamanların tılsımlı kuyusuna

düşüverirlermiş birden. İşte tam orada, elle tutulacak kadar kesif ve ruhani renklere bürünecek o eski zaman düşüncesi, sarıp sarmaladığı herkesi bir asaletin sınırlarına kadar götüren dua ve tevekkül yüklü dünya ile ahiret arasında, yarı aralanmış garip bir kapı misali, hep iştiyakla beklemektedir. Yeşil üzerine ölüm desenli selviler altında harmanlanan kaç mazi İstanbul'u tanırım ben bir bilerseniz; kaç nesli öğütüp yutmuş olan İstanbul'u? Karacaahmet Topkapı, Pera, Eyüp Sultan... Toprağın altındaki nüfusu üstündekinden ziyade çıkan kaç ayrı şehir vardır böyle İstanbul'da. Sokaklarında çıplak ayakla sek sek oynayan çocukların yattığı kaç kapitol tanımıştır burada insanlık. Şehirler genellikle çehrelerini biz fark etmeden değiştirirler. Sanki bir el biz uykudayken küçük bir zaman aralığında başkalaştırıverir onları; yahut onlar başkalaşırken biz derin uykulara dalarız. Bilmem fark ediyor musunuz, İstanbul değişimini göz göre sürdürüyor artık, arsızca. Bir faninin kalbinden daha çabuk yapıyor bunu, oysa nâkılan-ı âsar ve râviyan-ı ahbar, İstanbul hakkında şeker çiğnemişler ve bakın neler neler demişler. Söz gelimi Busbecq 1554'te, "İstanbul tabiatın özenerek yarattığı bir şehir; öyle bir mevkiye kurulmuş ki bundan daha güzel daha uygun bir yer düşünülemez." demiş. La Martin 1833'te nasıl bir İstanbul gördü acaba ki "Dünyaya yalnız bir kere bakmak zorunday-san sadece İstanbul'a bak!" ikazında bulunmuş. Bizim Ziya Paşa "Diyar-ı küfre vardım, beldeler kâşaneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm" diyedursun; mesela Gautier, 1852'de Boğaziçi'ndeki bir tenezzühten bahsederken "Avrupa ile Asya arasında bir sınır gibi çizilmiş lacivert yol üzerinde yapılan bu gezintiyle kıyaslanabilecek hiç bir şey yoktur" tespitinde bulunuyor. Edmondo Amicis, aynı şehir için 1874'te, "Hiç kimse İstanbul'da hayal kırıklığına uğramamıştır. Oraya bir bakışımı imparatorluğa değişmezdim" iltifatında bulunuyor. Şimdi, evet şimdi, İstanbul'da zamanı kaybettik, izini toza kaptırdık, dün de bıraktık yarını unuttuk... Dostu, yarını ahmak avlayan malihülyalara verdik. Şimdi AVM'lerde badem helvasına sarımsak eziyor, ateşi pamuğa düşürüyoruz. Simitçiler geceleri fener taşımıyor, köşk bahçelerini tek başına bekleyen çınarlar, alıp başını gitmişler. Ne üstü mihrabiye hatıra-ı İstanbul resimleri ne al bayrak altında "Hürriyet-Adalet-Musavat" yazılı kahve fincanları. Büyük orkestranın içinde münferit sazlar birer ikişer çekildiler sahneden, ahenk bozuldu. "Üsküdar'a gider iken yağın yağmurlar" hayli zamandır alışveriş merkezlerinde "katibimin setresi"ni arıyor. Çağlar

o çağlar değil artık, nesilden nesile ömrü ayrı çoğaltan nefisler geldi geçti... Zamandan zamana İstanbul efendileri de tükenip bitti. Hani şairin dediği gibi “Düşülür bir hayale zevk alınır / Belki hala, o bes-teler çalınır / Gemiler geçmeyen bir ummandan”.

Mehmet Âkif Aydın

Efendim çok teşekkür ederim İskender Bey'e. Tabii biz burada Osmanlı İstanbul'unu anlatıyoruz, gelecek nesiller de Cumhuriyet İstanbul'unu anlatacak. İnşallah böyle İskender Bey'in coşkuyla anlattığı gibi onlar da bu Cumhuriyet İstanbul'unu anlatırlar. Biraz bu konuda ümitsizim. Şimdi üstadımız iyi bilir Yahya Kemal şiirlerini çok uzun sürede yazdığını değiştirdiğini zaman zaman söylerler. Acaba sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul'u bugün yazsa sana bir gökdelenden baktım aziz İstanbul mu derdi! Yalnız vezin bozuluyor sonunda. Efendim çok teşekkür ediyorum. Bu açılış oturumu sempozyumu bugün burada sona eriyor. Hepinize katıldığınız için çok teşekkür ediyorum. Değerli hocalarım İlber Ortaylı, Klaus Kreiser ve İskender Pala'ya şükranlarımı sunuyorum.